

Taner Timur

1958 yılında AÜ SBF'den mezun oldu. Aynı fakülte de asistan olmasının ardından, 1968 yılında doçentliğe, 1979 yılında profesörlüğe yükseldi. 12 Eylül askerî darbesinden sonra görevinden istifa ederek çalışmalarını Paris'te sürdürdü. Eylül 1992'de eski görevine döndü. 2002 yılına kadar bu görevini sürdürdü.

Eserleri: *Türk Devrimi ve Sonrası* (1971); *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (1979); *Osmanlı Kimliği* (1986); *Osmanlı Çalışmaları-İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine* (1989); *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (1991); *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* (1991); *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* (1996); *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* (2000); *Sürüden Ayrılanlar* (2000); *Türkler ve Ermeniler* (2000); *Türkiye Nasıl Küreselleşti* (2004); *Felsefi İzlenimler* (2005); *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler* (2006); *Marksizm, İnsan ve Toplum* (2007); *Habermas'ı Okumak* (2008); *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi* (2011); *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu* (2012); *AKP'nin Önlenebilir Karşı-Devrimi* (2014).

MARKSİZM,
İNSAN VE
TOPLUM

Balibar, Sève, Althusser, Bourdieu

Taner Timur

Yordam Kitap: 17 * Marksizm, İnsan ve Toplum * Taner Timur
ISBN-978-9944-122-12-2 * *Düzeltilme*: Kemal Özer * *Dizin*: Özgür Güler
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç * *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Mart 2007 * *İkinci Basım*: Nisan 2011 * *Üçüncü Basım*: Kasım 2015
Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan
© Taner Timur, 2007 © Yordam Kitap, 2007

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • Faks: 0212 528 19 09
W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 5650122

felsefe

MARKSİZM,
İNSAN VE
TOPLUM

Balibar, Sève, Althusser, Bourdieu

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9
I ETIENNE BALIBAR VE ALTHUSSERCİLİĞİN KRİTİK BİLANÇOSU	17
Marx ve Felsefe'nin Dönüşümü	19
Karl Marx: İdeoloji ve Fetişizm	31
Marx, Tarihsellik ve "İlerleme" Fikri	47
Marksizm, Devrim ve Bilim	61
II LUCIEN SÈVE: TARİHİ MADDECİLİK İNSANIN "ÖZ"Ü VE KİŞİLİK KURAMI	75
Lucien Sève, Marksizm ve Kişilik Kuramı	77
Marksizm, Psikoloji ve Kültürel Antropoloji	91
Kişilik Kuramı, "Zaman Kullanımı" ve Devrim	105
III MARKSİZM, PSİKANALİZ VE NÖROBİYOLOJİ	119
Marx, Freud ve Kişilik Kuramı	121
Althusser, Marksizm ve Psikanaliz	137
Althusser, Lacan, Anti-lacan ve Marksizm	149
Nörobiyoloji, Kişilik Kuramı ve Marksizm	165
IV PIERRE BOURDIEU'NÜN SOSYOLOJİ KAVGASI VE MARKSİZM	181
Pierre Bourdieu'nün Sosyoloji Kavgası	183
Skolastik Dünya, "Habitus" ve "Alan"	199
Teori, Bilim Alanı ve "Homo Academicus"	215
P. Bourdieu'nün Siyasal Kavgası, Aydın Anlayışı ve "Sembolik Marksizm"i	233
DİZİN	253

GİRİŞ

Bu kitabımda, Batı dünyasında insan, toplum ve tarih konularında son dönemde cereyan eden en dikkate değer tartışmalardan birini anlatmaya ve değerlendirmeye çalışıyorum. E. Balibar, L. Sève, P. Bourdieu ve (psikanalitik kuramla ilişkisi çerçevesinde) L. Althusser gibi düşünürleri ele aldığım bu çalışma, bir bakıma *Felsefi İzlenimler* (İmge, 2005) başlıklı kitabımın devamı sayılabilir. Burada yer alan yazılar da, daha öncekiler gibi *Evrensel Kültür* dergisinde (Eylül 2005-Ocak 2007) yayınlanmıştı.

İncelediğim düşünürlerin ortak noktası, hepsinin de, farklı perspektiflerde, fakat Marksist ya da Marx'tan etkilenmiş olarak, toplum ve insan sorunsalları üzerinde yoğun çalışmalar yapmış, büyük yankılar uyandıran eserler vermiş olmalarıdır. Aslında hepsi de aynı kültür alanının (Fransız felsefe geleneğinin) temsilcileri olmakla beraber, etkileri, tartıştıkları konuların evrenselliği dolayısıyla kendi ülkelerinin sınırlarını fazlasıyla aşmış bulunuyor. Daha çok Anglo-Sakson felsefesinin ve analitik Marksizmin tanındığı ve Fransa'da üretilen kuramların bile çoğu kez Anglo-Sakson kaynaklardan çevrildiği ülkemizde bu tarz bir çalışmanın yararlı olabileceğini düşündüm.

Sözünü ettiğim tartışmaların temelinde “insan” faktörü bulunuyor: Öznelci felsefenin, psikoloji ve antropolojinin, daha sonra da psikanalizin temel “nesne” seçtiği bu varlık gerçekte nedir? Onu nasıl anlayabiliriz ve onun vasıtasıyla tarih ve toplumu nasıl değerlendirebiliriz? İnsan kavramı, bilimsel bir kuram için gerekli bir anahtar kavram sayılabilir mi?

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, felsefe tarihçisi E. Bréhier, "Fransız felsefesinin dönüşümü"nü inceleyen eserinde, "aşkınlık" (transcendance) kavramının felsefeyi "istila etmiş" olmasını bu dönüşümün belirtilerinden biri olarak görüyordu.¹ Gerçekten de o dönemde Descartes'in "*Cogito*"sunu yeniden okuyan ve değerlendiren Husserl'in fenomenolojik yöntemi, etkileri kısa sürede tüm dünyaya yayılan bir felsefe olmuştu. Düşünce hayatına "Ego'nun aşkınlığı"ni sergileyerek başlayan Jean-Paul Sartre, felsefesi ve edebiyatı ile yıllarca bu etkileri hem temsil etti, hem de çok daha geniş bir alana yaydı.

Fenomenolojik felsefe, düşüncenin kendi kendini yakalamaya ve kavramaya çalıştığı (introspectif ve reflexif) bir düşünce yöntemidir ve bu tarz bir felsefe Eski Yunan'a yabancıydı. "Eski Yunan'da iç gözlem yoktu", der antik felsefe uzmanı J-P. Vernant, "(Grek dünyasında) özne, kendi kendini bulacağı, daha doğrusu keşfedeceği kapalı bir iç dünya teşkil etmiyordu". Kısaca, "Descartes'in '*düşünüyorum, o halde varım*' cümlesi bir Yunanlı için hiçbir anlam taşımıyordu"² Descartes felsefesinin modernizmin adeta İncil'i sayılması biraz da bu nedenledir.

Descartes, modernizmi, akli her türlü önyargı ve bilgidен temizleyerek başlatmıştı. Yaklaşık üç yüz yıl sonra da, Alman filozofu E. Husserl, Descartes ile ilgili "meditasyon"larında Fransız filozofu övmüş ve kendi felsefesinin bir çeşit "neo-kartezyanizm" olarak adlandırılabilceğini söylemiştir. Husserl'e göre "gerçekten filozof olmak isteyen herkesin, *hayatında tek bir kez*, içine kapanması ve kendi benliğinde o ana kadar kabul edilmiş tüm bilimleri dışlayarak onları yeniden kurmayı denemesi" gerekiyordu. Descartes'in "*Cogito ergo sum*"u bu yüzden mutlu bir

1 E. Bréhier, *Transformation de la Philosophie Française*, Paris, Flammarion, 1950, s. 126.

2 Jean-Pierre Vernant, *L'Individu dans la Cité*, 1985'te Royaumont'da yapılan bir kolokyuma sunulan tebliğden. *Sur L'Individu*, Paris, Seuil, 1987, s. 32.

girişimdi; fakat ne yazık ki Fransız filozofu bu girişiminde yeterince radikal olamamış ve aklı zamanının “her türlü önyargısından temizleyememişti”. Ve Husserl’in Descartes’da önyargı olarak nitelediği doktriner temel de filozofun, *a priori*, “geometri veya daha doğrusu matematiğe dayanan fiziği bilimsel ideal olarak benimsemesi” olmuştu.³ Husserl felsefesi bilinci tamamen boşaltıyor ve başta geometri olmak üzere tüm bilimlerin temellerini sorguluyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, insan ve kişilik kuramı başka bir damardan daha beslendi. Avrupa’da, bloklar arası ilişkilerin ve “barış içinde bir arada yaşama” diplomasinin etkisiyle ve biraz da “totalitarizm” eleştirilerine yanıt oluşturması istenciyle Marksist felsefede de “insan faktörü” ön plana çıkmıştı. Bu akım en ilginç temsilcilerini, Marx’ın gençlik eserlerine öncelik veren ve genç Marx’taki “yabancılaşma” kavramına dayanan bir hümanizm anlayışını benimseyen Fransız Komünist Partisi kuramcılarında buldu. O sıralarda Parti’nin baş teorisyeni olan R. Garaudy, “yabancılaşma” kavramına dayanan hümanist Marksizmi, sınıf kavgasını unutmadan, farklı kültür ve uygarlıklar arasında barış ve diyalogu en iyi sağlayacak kuram olarak görüyordu. Bu felsefe materyalist temelden hareket ediyordu ve idealizme, ya da en azından düalizme götürecek “aşkınlık” fikri bu felsefeye yabancıydı.

Savaş yıllarında ilk felsefesini fenomenolojik öznellik temeli üzerine kuran Sartre, daha sonra bu iki akımı bağdaştırmaya çalışmıştır. Gerçekten de Fransız varoluşçuluğunun kurucusu, 1950’lerde tarihi maddeci kurama yönelip, Marksizmi “çağımızın felsefesi” ilan ettiği zaman dahi ilk felsefesini yadsınamamış, tersine varoluşçu hümanizmi Marksizme “antropolojik temel” yapmak istemiştir. Fransa 1940 ve 50’li yılları felsefe alanında bu “sorunsal”lar çerçevesinde yaşadı.

3 E. Husserl, *Méditations Cartésiennes*, Paris, Vrin, 2001, s. 17-18, 26. (Filozofun 1929’da Sorbonne’da verdiği konferans metni).

1960'ların ortalarında Fransız felsefi peyzajı hızla değişmiş ve dil, antropoloji, psikanaliz gibi disiplinlerden beslenen bir “yapısalcı” akım düşünce hayatında adeta tekel kurmuştur. Etkileri tüm dünyada hissedilen bu akım, özneliği kuramsal açıdan açıklayıcı bir öge olarak görmüyor ve “insan”ı, sadece “yapı”ların bir yan ürünü (“effet de structure”) olarak değerlendiriyordu. Böyle bir yaklaşımda, kuşkusuz, hümanizme de yer yoktu ve yapısalcılara göre hümanizm bilimsel olarak temellendirilmesi mümkün olmayan bir “ideoloji” idi. Althusser, felsefesinin temel öğelerinden “teorik anti-hümanizm”i böyle bir ortamda savunmaya başlamıştır. Gerçekten de XIX. yüzyıl ortalarında nasıl “mekanik” yorumlara karşı “organik” yorumlar ön plana çıkmışsa, yüz yıl sonra da *öznelci* yaklaşımlara karşı *yapısalcı* yaklaşımlar moda olmuştu.

1960'larda, kendisine yöneltilen totalitarizm eleştirilerine “güler yüzlü sosyalizm” anlayışıyla yanıt vermeye çalışan bir komünist partisinde, teorik planda da olsa, “anti-hümanizm” savunması elbette ki kolay değildi. Zaten Althusser’ci tezler FKP yönetimi tarafından hiçbir zaman benimsenmemiştir. Althusser’in kendisi de, ölümünden sonra yayınlanan bir metinde, “hümanizm kavgası” adını verdiği bu tartışmaları nasıl birtakım rastlantılar sonucu ve çok çekingen bir psikoloji içinde başlattığını anlatmıştır.⁴

Sartre sübjektivizmine karşı, Althusser’de insan ve yapı ilişkileri teorik temelini C. Lévi-Strauss’un antropolojisinde değil, Lacan’ın dilci psikanalizinde bulmuştu. Fakat, Fransız filozofu, hayatının son yıllarında Lacan’dan (bu kitapta konuyla ilgili sayfalarda anlattığım koşullarda) koptuğu sırada bile öznelci yaklaşımlara iltifat etmemiştir.

4 L. Althusser, *Ecrits Philosophiques et Politiques*, Paris, Le Livre de Poche, 1997, cilt. 2, s. 449-551. (*La Querelle de l’Humanisme* başlıklı yazı).

Althusser'in yaşam öyküsünü ve ana tezlerini daha önceki kitabımda anlatmaya çalışmıştım. Burada temel konularımdan biri Marksizmin “insan” ögesine karşı duruşunu irdelemek olduğu için, Althusser'in Lacan psikanalizi ile çatışmalı ilişkilerini daha ayrıntılı bir biçimde vermeye çalıştım. Althusserci kuram ve kavramlara karşı tavrımız ne olursa olsun, bu akımın Marksist tartışmaları Marx'ın gençlik eserlerinden *Kapital'e* aktarmış olmasını çok olumlu karşılamamız gereğine inanıyorum. Biraz da bu yüzden bu çalışmamdaki açıklamalara Althusser'in en yakın öğrencisi ve fikir arkadaşı olan E. Balibar'ın “Marx'ın Felsefesi”ni nasıl değerlendirdiğini özetleyerek başladım. Sanıyorum ki, temel tezlerde Althusser'den ayrılmamış olan Balibar'ın son elli yılın Marksist tartışmalarını çok yönlü ve çok düzeyli bir biçimde sunan eseri, tezlerini paylaşalım ya da paylaşmayalım, böyle bir seçimi hak ediyordu. Balibar, kendisi de Althusser gibi, felsefeye son tahlilde “teoride sınıf kavgası”, Marx'ın düşüncesine de “felsefi alana dönüştürücü nitelikte bir müdahale” olmaktan öte bir statü tanımasa bile, çağdaş Marksizmin temel tartışma konularını çok düzeyli bir şekilde ortaya koymuştur.

*
* *
*

Öznellik ve yapısalcılık antinomisinden sonra Fransız felsefesinin tartışma konuları ve vardığı nokta nedir?

Kuşkusuz çoğulcu yapıdaki bir düşünce alanında Hegelci bir “sentez” olgusundan söz etmek, gelişmeleri fazlasıyla basite indirgeyen bir yaklaşım gibi görünebilir. Bununla beraber, bu kitabımda tartışma konusu yaptığım L. Sève ve P. Bourdieu'de böyle bir arayışın mevcut olduğunu da yadsıyamayız. Gerçekten her iki düşünür de bütün çalışmalarını öznellik olgusuyla toplumsallık olgusunu birlikte ele alan ve böylece yaşamın hiçbir boyutunu ihmal etmeyen bir kuram geliştirmeye yönelmişlerdir.

Aynı zamanda Fransız Komünist Partisi yöneticilerinden olan filozof L. Sève'in bu konudaki en önemli muhatabı parti içi

muhalefeti temsil eden L. Althusser idi. Sève, Marksizmin teorik planda insanı dışlamadığını ve günümüzde ihtiyaç duyulan bir “kişilik kuramı”nın felsefi temelinin Marx’ta olduğunu iddia etmiştir. Başka bir deyişle “hümanizm” bir ideoloji değil, bilimsel olarak da temellendirilmesi mümkün olan bir ilke idi. Sève’in Althusser’le tartışmalarının da temelini oluşturan bu görüş en iyi ifadesini Marx’ın Feuerbach hakkında kaleme aldığı “6. Tez”de bulmuştu. İlginçtir ki “fiili gerçekliği içinde, insanın özü, toplumsal ilişkilerinin birlikteliğidir” diyen 6. tezi, Althusser, insanın bir “öz”ü, dolayısıyla da teorik bir statüsü olmadığı yönünde yorumlamıştı. Buna karşılık Sève, bizzat Marx’ın kendisinin de teoriye temel katkısı olarak kabul ettiği “emeğin ikili yapısı”ndan hareket ederek insanda öznelle toplumsalın bitişik yapı (juxtastructure) halinde bulunduğunu ve buradan hareketle bilimsel bir psikoloji, ya da “biyografi bilimi”nin geliştirilebileceğini savunmuştur. Kuşkusuz bu çabasında L. Sève Marksist literatürle sınırlı kalmıyordu. Filozofumuz düşüncesini insan bilimlerini oluşturan tüm disiplinleri (klasik psikoloji, antropoloji, psikanaliz, davranışçı okul vb.) eleştiri süzgecinden geçirerek oluşturmuştur.

Marx’ın yine Feuerbach hakkındaki bir tezinden etkilenen Bourdieu ise, *öznellik* ve *toplumsallık* “sentez”ine çok çeşitli kaynaklardan beslenen farklı kavramlarla varmaya çalışmıştır. Bourdieu’nün bu konudaki temel kavramları, “*habitus*” ve “*alan*” kavramlarıdır. Marx’taki “sermaye” kavramını manevi değerleri de kapsayan “sembolik sermaye” kavramı içine yerleştirerek daha da genel bir kuram yaratmak isteyen Bourdieu’nün çağdaş düşüncenin önde gelen temsilcileri arasında olduğu kuşkusuzdur. Onun düşüncelerini tartıştığım yazıların, Türkiye’de bu konuda zaten oluşmuş ilgiye bir ölçüde yanıt verebileceğini umuyorum.

*
* *

Konumuz *Marksizm, insan ve toplum* olunca, kitabıma, son yüzyıl içinde Marksist kuramcılarının psikanalize nasıl baktıkları

hususunda yaptığım panoramik bir gezintiyi eklemeyi de uygun gördüm. Nihayet son yıllarda giderek tüm disiplinleri etkileyen bilişsel (cognitif) bilimlerde en azından bazı temel tartışmalara değinmeyi böyle bir çalışmada kaçınılmaz buldum. Nörologların filozof, filozofların da nörolog olmaya çalıştığı bir dünyada, tüm doğa bilimcilerinin de konularına, Althusser’in “bilim adamlarının kendiliğinden materyalizmi” dediği mekanist felsefeyi aşarak, daha bilinçli bir şekilde eğildiklerini görüyoruz.

*
* *
*

Hegel’in dediği gibi hiçbir felsefe çağının sorunlarını atlayamaz ve aslında her sistem çağdaşı olduğu sorunların farklı bir düzeyde, farklı biçimlerde ifadesidir. *Felsefi İzlenimler* başlıklı kitabımda insan sorununu iki kutuplu bir dünyada, kapitalizm-sosyalizm antagonizmi içinde düşünen filozofları anlamaya ve anlatmaya çalışmışım. Aslında bu kitabımda ele aldığım filozoflar da düşüncelerini esas itibarıyla aynı ikilem içinde geliştirdiler; fakat, sosyalist sistemin çöküşüne ve “küreselleşme” adı altında kapitalizmin, daha doğrusu finans egemenliğinin şahlanışına da tanık oldular ve bu olgu çözümlmelerini de etkiledi.

Şimdi hangi noktadayız? Dünya nereye doğru koşuyor? Çeyrek yüzyıllık “küreselleşme” tecrübesinden sonra, Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla sonuçlanan hesaplaşmada kazançlı çıkan tarafın “insan” faktörü olduğunu söyleyebilir miyiz?

Çağımızda küresel eko-sistemin tüm insanlığı tehdit eden yaralar aldığı, fakirle zengin arasındaki farkın giderek derinleştiği, ırkçı, milliyetçi ve dinci bağnazlıkların hızla arttığı kapitalist bir dünyada yaşıyoruz. “Küreselleşme” uygulamaları iktisat kuramını bir “teknisyenlik” şekline dönüştürdü ve “insan” faktörü makro-ekonominin ruhsuz rakamları ile mali analizcilerin borsa-faiz-kur beklentileri arasında kaybolup gitti. Yine de bu durumun kimseyi Berlin Duvarı’nın yıkılmasına esef edecek ve

sosyalist sistemin yarattığı “*homo sovieticus*”e özenecek bir psikolojiye sokacağını sanmıyorum. Fakat, dünya ölçüsünde korkunç bir ticari rekabetin er geç dünya para sistemini sarsacağı ve önümüzdeki dönemde “küresel köy”ümüzün yeniden çalkantılı bir döneme gireceği de kaçınılmaz görünüyor. Eğer bu dönemde gözlerimiz, Sovyet tecrübesini de değerlendirerek, yeniden “insan” faktörüne çevrilmezse ve de “insan”ı “kutsal devlet”in, “toplumsal yapı”ların ya da “kolektivist plan”ların bir parçası, büyük bir makinenin bir vidası olarak görmeye devam edersek bu kaygayı peşinen kaybedeceğimiz aşikârdır.

Burada düşünce sitemlerini sunduğum filozoflar “insan ve toplum” ilişkileri alanında sözü en çok geçmiş, en etkili olmuş, tezleri en çok tartışma yaratmış düşünürler arasında bulunuyorlar.

*
* *

Ele aldığım konular elbette ki çok daha geniş bir coğrafyayı kapsayan bir alanda çok daha ayrıntılı çalışmaları gerektiren konulardır. Fakat, büyük bir iddia taşımayan bu kitapta yapmaya çalıştığım şeyin, çağdaş felsefi tartışmalarda güncel ve hassas bazı sorgulamaları hayatın akışı içinde, bütün sıcaklığıyla yakalamayı denemek olduğunu söyleyebilirim. Kısaca çalışmam Batı düşüncesi ile felsefe alanında bir diyalog arayışdır ve bu arayışta temel motifim kişisel tecessüsüm oldu. Bu sorunlar üzerinde hayatının baharında kafa yormaya başlayanlar elbette ki çok daha sıkı bir diyalog içinde sözünü ettiğim ayrıntılı çalışmaları yapacaklardır.